

EXPANSIUNEA LOGICĂ. MOMENTUL LOGIC ORIGINAR AL GÂNDIRII (II)

CEZAR ROȘU

Așa cum am evidențiat în prima parte a articolului (vezi *Probleme de logică*, vol. XX, 2017), nu cu generalul începe demersul logic, ci cu individual-generalul, cu cuplul logic. În primul rând, pentru că avem la început o experiență de gândire anterioară unui subiect și unui predicat – experiența originară a unei unități sintetice, din care se desfac cei doi termeni¹. În al doilea rând, pentru că există în noi tendința de a stabili o ordine în lume sau de a impune noi una, fără a reuși totuși să găsim toți factorii care afectează această ordine². Obiectivul științelor noastre este întotdeauna să explice, dar nicio explicație nu este completă dacă nu se pleacă de la un cuplu, anume cel constituit de legea din lucruri și observator. De aici trebuie să-și înceapă desfășurarea cuplul logic (din indistinția originară până la treapta de sistem), de la observabilitate, care este un concept de bază al teoriei sistemelor. Reflexiunea logică trebuie să depășească această năzuință de a explica, proprie științelor pozitive și să se ridice la treapta înțelegerii. În *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, această treaptă la care se ajunge, trecând prin toate promisiunile de necesitate categorială, este cea a înțelegerii necesității ca relație.

Dacă *necesitatea ca relație*, la care se ajunge odată cu expansiunea logică, nu este capăt de drum pentru procesul de gândire (și de aceea gândirea revine și își reia mișcarea), aceasta se întâmplă pentru că ea nu poate fi – cum spune Constantin Noica – o necesitate fără rest. Fără rest sunt cazurile limită ale gândirii (necesitatea cantității ca totalitate absolută și a calității ca afirmare absolută), dar ajunsă la treapta categorială a relațiilor, gândirea, *conservând* într-o anumită măsură celelalte două aspecte (ale cantității și calității), intră în desfășurare și devine operatorie: ea caută „să afle secvențe cauzale, inferențe substanțiale, dependențe funcționale, întreguri sau sisteme”³ înăuntrul cuplului logic. Întâlnim aici într-o anumită măsură conceptul *aufheben* hegelian (suprimare, dar și *conservare* la un nivel

¹ C. Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, București, Editura Cartea Românească, 1986, p. 40.

² Dar asta nu înseamnă că, prin acest fapt, se creează dezordine. Ordine și dezordine sunt noțiuni relative (în esență există doar ordine, într-un grad mai mare sau mai mic). Ordinea și dezordinea devin absolute și atunci le putem delimita, numai în cazul în care vom putea analiza toți factorii posibili ce le provoacă. Dar acest lucru este echivalent cu a spune că trebuie să examinăm atât fenomenele în infinitatea manifestărilor lor, cât și conceptele noastre (atât individualul, cât și generalul).

³ C. Noica, *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 249.

superior) care ne scoate din infinitul rău al mișcării liniare și ne trimite la cerc. Dar nu la mișcarea circulară din lumea vegetală, care se mulțumește să se întoarcă la punctul său de plecare, ci la un cerc care se lărgeste, un cerc al cărui centru se mută pe circumferință, devenind centru pentru un nou cerc și declanșând procesul înlănțuirii de cercuri din logica speculativă, care la Noica apare ca transformarea temei regăsite de primul cerc în antitema următorului. În funcție de perspectiva din care privești însă cuplul, această căutare o poți întreprinde fie după o schemă circulară, fie după una sau alta dintre schemele ciberneticii.

După schema circulară, gândirea va străbate, astfel, primul semicerc printr-o profază generalizantă, spre a se închide străbătând al doilea semicerc cu realizanta, dar nu în același punct, căci mișcarea se va relua neîncetat, de fiecare dată mai lărgit. Procesul lăuntric ce se desfășoară în interiorul cuplului logic, sub tensiunea dintre individual și general, care face ca individualul să-și dea noi determinări, îmbogățește permanent conceptul de necesitate. Dar cum noile determinări de realitate ale individualului, fiind o permanentă provocare pentru cele de idealitate ale generalului (atât timp cât acesta nu a decuplat și nu a devenit generalul abstract al contracțiunii logice), îl obligă pe acesta să intre în expansiune și „să-și lărgescă necesitatea spre a le cuprinde și pe ele”⁴, să se „educe” și el și, astfel, să se reconfigureze.

După schemele ciberneticii, spre deosebire de simpla schemă circulară, cuplul este privit drept sistem. Apare tendința sistemului de a se păstra în parametri constanți și modelarea (educarea) individualului și generalului se va face de astă dată sub un control permanent și regulator, prin retroacțiune, prin procesul de *feed-back*.

Indiferent de calea urmată de procesul logic, cea a mișcării în cerc sau cea a reglării cibernetice, acesta nu este curmat. Generalul se păstrează în continuare ca temă pentru gândirea care rămâne în permanentă deschidere către generalul sub care individualul se îmbogățește cu noi determinări care, sub presiunea câmpului dinlăuntru cuplului, își pot obține necesitatea. Sub această presiune, determinațiile nu mai sunt întâmplătoare. Apare astfel în cuplu o primă configurare a generalului, după ce deschiderea către el i-a creat gândirii „problematica necesității”⁵. Pentru o gândire ca cea descrisă de logica formală ca sistem deductiv, în care nu reușim decât organizarea produselor gândirii, a cunoștințelor, fără creșterea, fără lărgirea lor, necesitatea nu mai reprezintă o problemă, ea este „dată direct de universalitatea generalului. (Dacă toți oamenii sunt muritori, în chip necesar și acesta este.)”⁶ Procesul logic obișnuit, remarcă Constantin Noica, „nu dădea necesitatea decât în chip relativ, deși îi identifica pe deplin natura”⁷: condițiile formale ale adevărului rămân pe mai departe condiții ale adevărului în genere, formele contracțiunii logice fiind necesare cunoașterii atât în științele naturii, cât și în cele ale spiritului, dar nu și suficiente.

În primă instanță, ne-ar părea că surprindem necesitatea, legată de conceptul de adevăr, în intimitatea judecății, unde necesitatea și adevărul îi sunt trăsături⁸.

⁴ C. Noica, *Devenirea întru ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 255.

⁵ Idem, *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, ed. cit., p. 250.

⁶ *Ibidem*, p. 245.

⁷ *Ibidem*, p. 250.

⁸ Necesitatea și adevărul sunt trăsături ale judecății, nu ale propoziției, căci o propoziție nu poate fi adevărată decât într-un anumit context, când ea exprimă o judecată adevărată.

Dar în acest cadru, deosebirea dintre adevărul necesar și cel contingent este pe cât de ușor de recunoscut, pe atât de greu de explicat. Căci este greu de explicat că o propoziție este necesară dacă negația ei este imposibilă. Adevărat poate fi, dar este oare și lămuritor? Cum putem deține conceptul de imposibilitate, lipsindu-ne cel de necesitate. Adevărurile de genul acestea, care țin de logica propozițiilor și de cea a predicatelor de ordinul întâi sunt însă logic necesare în sens restrâns⁹, spre deosebire de cele ale limbajului natural, ca de altfel și de cele ale matematicilor care sunt logic necesare într-un sens mai larg decât adevărurile logicii, dar mai restrâns decât cel al necesității fizice, cum ar fi cauzalitatea. Cu un al doilea demers ne pare că surprindem necesitatea în intimitatea conceptului. Oricărui concept al logicii formale (i.e. luat cu sensul de noțiune), care nu este considerat numai sub aspect extensional, putând fi astfel element al unui calcul logic, determinațiile lui de conținut îi sunt necesare. Conceptului om îi corespunde în mod necesar intensiunea: animal rațional. Putem vorbi în acest caz de o legătură necesară. Dar în cazul categoriilor? Trebuie făcută deosebirea dintre concept și categorie, și asta se face chiar în limbajul obișnuit: poți vorbi despre conceptul de om, dar nu despre categoria de om. Categoriile sunt determinări intensionale de maximă generalitate. Astfel, categoria de necesitate exprimă o relație generală între concept ca formă logică și intensiunea sa care, deși reflectă relația din real a lucrului cu determinațiile sale, părând că ridică astfel barierele dintre real și lege, nu ne spune mai nimic despre natura necesității¹⁰. Kant ne lăsase categoriile rigide și izolate. Nu exista mișcare în tabloul categoriilor. Fără o logică speculativă nu poți reuși decât, cel mult, sinteze categoriale. Așa s-a întâmplat, odată cu descoperirea echivalenței ontice între materie și energie ($E = mc^2$), cu categoria de substanță (despre care se credea că are în sine energia ca atribut), care a devenit sinteza categorială substanță-cauzalitate. Același lucru s-a petrecut cu spațiul și timpul, și chiar cu o întreagă grupă a tabloului, cea a relației, ea devenind: cauzalitate-funcție-sistem.

Dacă necesitatea, cu circumstanțele de relativitate și insuficiență descrise mai sus, nu constituie problematica logicii formale, ce este atunci necesitatea?

În primă instanță, necesitatea ne apăsă ca trăsătură a judecății, în a doua, ca raport între forma și conținutul conceptului, dar un al treilea demers al gândirii, mai adâncit, ne indică faptul că am putea-o identifica mai degrabă în involburarea din sânul cuplului logic, din care se nasc categoriile. Conexiunea necesară (ridicată de Noica la rang de principiu ce-și subordonează principiul rațiunii suficiente), care își supune orice fel de legături, fie ele conexiuni (unele categoriale) ale logicului, ale structurilor fizice, ale biologicului, chiar ale psihicului sau socialului, trebuie cumva determinată. Dar pentru aceasta, trebuie să înțelegem conceptul conexiunii și natura necesității. După unii autori¹¹, pentru a limpezi și justifica conexiunea

⁹ Cf. A. Plantinga, *Natura necesității*, București, Editura Trei, 1998, p. 61.

¹⁰ „Categoriile modalității prezintă particularitatea că nu măresc cu nimic, ca determinare a obiectului, conceptul căruia îi sunt adăugate ca predicate, ci nu exprimă decât raportul față de facultatea de cunoaștere” (I. Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura Științifică, 1969, p. 227).

¹¹ Ioan Biriș, *Modalitățile ființei, raționalitate și calcul. „Secretul metodologic” al lui Constantin Noica*, în vol. *Simpozionul Național Constantin Noica*, ediția a X-a, Editura Academiei Române, 2018, p. 58.

necesară, punerea în raport de necesitate a individualului cu generalul, Noica ar fi trebuit să se adâncească în studiul logicii relațiilor sau a logicilor partitive și nu a făcut-o. Sau ar fi trebuit să se îndrepte spre studiile topologice¹², unde ar fi găsit formalismul necesar și, de asemenea, nu a făcut-o. Și există o mare doză de adevăr în acest fapt, dar o analiză a conceptului o găsim totuși în lucrarea departamentală *Pentru o teorie a câmpurilor logice* și avem credința că i-ar fi putut găsi justificarea în tratatul de logică, pe care n-a mai apucat să-l scrie. El pornește această analiză de la modelul ontologic, de la cuplul logic unde își face apariția câmpul determinațiilor, cele contingente ale individualului și cele necesare ale generalului. „Prin conversiunea determinărilor către general, problema care se pune era tocmai a necesității lor (...). Râul nu sapă malul drept pentru că își croiește pe aici calea, ci pentru că e râu din emisfera nordică.”¹³ Asta înseamnă că în real întâlnim necesitate, căci altfel totul ar fi un haos, în care cunoașterea nu și-ar putea croi un drum, dar această necesitate are o anumită natură. În real, remarcă Noica, nimic nu este în așa fel contingent încât să nu aibă o tensiune necesară, dar este una a statisticului. Aici ne întâlnim cu marea schimbare de paradigmă a secolului XX, anume cea a raportului dintre două concepte: continuu și discontinuu¹⁴. Necesitatea nu mai decurge din modul determinist al cauzalității, bazat pe noțiunea de continuu și descris de calculul integro-diferențial, ci dintr-un determinism statistic, pentru care necesitatea și întâmplarea sunt imanente simultan realității. Necesitatea își croiește drum prin întâmplare, spun fizicienii de azi. Raportul dintre cele două concepte reflectă raportul a două abordări: cea veche, cu desfășurare liniară, a predicției deterministe, cea nouă¹⁵, circulară, a unui tip diferit de predicție, mai apropiat de biologie și de alte științe ale vieții, cum ar fi completarea unui loc gol în tabloul unui grup. „Nu am afla un nou element chimic dacă nu i-am fi determinat dinainte locul, în tabloul lui Mendeleev.”¹⁶ Această dublă natură a necesității o regăsim la Kant în „Analitica principiilor” din *Critica rațiunii pure*, unde folosirea principiilor dinamice, spre deosebire de cele matematice, apodictice, vor avea și ele o necesitate *a priori*, dar numai indirect, condiționat empiric, neavând așadar evidența imediată proprie a celor din urmă.

„Logica obiectivă” din *Știința logicii* a lui Hegel și, în parte, „Logica reală”, propusă de Constantin Noica, sunt dezvoltări ale celor două Analitici din *Critica rațiunii pure*. Ele au luat naștere din nemulțumirea provocată de lipsa mișcării, a trecerii de la una la alta a formelor logice¹⁷. „Logica ființei”, cu desfășurarea

¹² Trebuie menționat aici că printre primele structuri descoperite în logică au fost grafurile (cu renumitul exemplu al pătratului logic al lui Boethius), care sunt structuri topologice, iar din această perspectivă logica ni se impune ca un sistem de relații, ce sunt reprezentate prin structuri topologice.

¹³ C. Noica, *op. cit.*, p. 245.

¹⁴ Determinismului absolut cu categoriile lui: necesitate absolută; cauzalitate mecanicistă i-a luat locul determinismul statistic cu necesitatea și cauzalitatea statistică. Cauzalitatea statistică este legea care leagă între ele fenomenele lumii.

¹⁵ Odată cu transformarea ce are loc în matematică cu apariția algebrei matriceale, a calculului probabilistic și a teoriei grupurilor.

¹⁶ C. Noica, *op. cit.*, p. 253.

¹⁷ „Kantianismul a lăsat într-o stare dezlănătă întrebuințarea categoriilor; unele gânduri se scurg în cadrul unei categorii, altele se măsoară cu o altă categorie. Nu există simultaneitate totală a gândirii și a tuturor categoriilor sale” (Gaston Bachelard, *Filosofia lui nu*, București, Editura Univers, 2010, p. 67). Hegel a scos din rigiditate categoriile și le-a pus în mișcare printr-o desfășurare triadică.

categoriilor cantității și calității, este versiunea lui Hegel a celor două principii matematice kantiene din „Analitica principiilor”, iar „Logica esenței” dezvoltarea principiilor dinamice ale experienței, cu precizarea că, în „Logica ființei”, ordinea intrării în scenă a categoriilor este inversată. Tabelul categoriilor – ne spune Kant – dă indicațiile pentru cel al principiilor, căci acestea nu sunt altceva decât reguli ale folosirii obiective a categoriilor. Toate principiile intelectului pur se regăsesc în următorul tabel:

1. Principii matematice
 - a) axiome ale intuiției (grupa cantității)
 - b) anticipații ale percepției (grupa calității)
2. Principii dinamice
 - a) analogii ale experienței (grupa relației)
 - b) postulate ale gândirii empirice în genere (grupa modalității)

La Constantin Noica principiile matematice, dar mai ales cele dinamice cu schematismul (care la Kant se efectuează nu în spațiu, ci în timp) și cu orientarea conceptelor spre folosirea lor legitimă, pot fi puse în corespondență cu orientarea către necesitatea râvnită în procesul ce se desfășoară în cuplul logic. „Logica materială”, cum numește Noica „reflexiunea organizată (...) asupra expansiunii gândirii către necesitate”¹⁸, va fi o dezvoltare, mai ales, a analogiilor experienței corespunzătoare categoriilor relației. Structura categorială rămâne și la Noica cea kantiană, dar deducția categoriilor se face altfel (nu se mai pornește de la judecăți, ci de la câmpul logic generat în cuplu), iar grupa modalității nu se va mai constitui drept grup separat, categoriile de necesitate și posibilitate vor însoți procesul generat de cuplu: necesitatea, drept țintă mișcătoare pentru procesul gândirii; posibilitatea, drept armă a generalului pentru strunirea exuberanțelor individualului. Dar aplicarea categoriilor la o experiență posibilă, fie cea matematică (raportată numai la intuiție), fie cea dinamică (raportată la existența fenomenului în genere), ține nu numai de necesitate, ci și de certitudine. Din punct de vedere al certitudinii, atât principiile matematice cât și cele dinamice „sunt susceptibile de o certitudine perfectă, a celor dintâi este intuitivă, pe când a celor din urmă este numai discursivă”¹⁹. În ambele cazuri însă această certitudine se raportează la ceva ce eu știu deja (determinarea fenomenelor *a priori* după categorii la Kant). În termenii lui Noica, aceasta nu este altceva decât tema cercului: pascalianul *nu m-ai căuta, dacă nu m-ai fi găsit* („înainte de a porni rezolutiv, pe linia I-D-G a inductivului, gândirea găsește speculativ, printr-o integrantă, generalul pe care va avea totuși să-l caute”²⁰), care descrie cu anticipație experiența noastră de gândire. Într-o experiență, cercul cunoașterii se desfășoară după raportarea certitudinii la o cunoștință a mea originară. Urmând tabelul:

1. Eu știu cu siguranță, în mod intuitiv:
 - a) că, indiferent de existența vreunui obiect sau fenomen, există o mărime într-un cadru spațio-temporal;

¹⁸ C. Noica, *op. cit.*, p. 249.

¹⁹ I. Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura Științifică, 1969, p. 189.

²⁰ C. Noica, *op. cit.*, p. 253.

- b) și știu de asemenea cu siguranță că, din punct de vedere calitativ, există o mărime intensivă, de grad;
- 2. Eu știu cu certitudine, în mod discursiv:
 - a) că obiectul în genere este accident al unei substanțe, efect al unei cauze și în interacțiune;
 - b) că el este susceptibil să fie determinat ca posibil, ca efectiv sau ca necesar, că el apare deci după modulațiile verbului *a fi*.

În partea a treia vom urmări corespondența dintre „orientarea diferențiată a categoriilor spre folosirea lor obiectivă”, evidențiată în tabelul de mai sus, și geneza categoriilor în cuplul logic.